

Izlaganje na znanstvenom skupu

UDK: 316.64-054.57(497.5):323.14

Primljeno u uredništvo: 15. rujna 2009.

Prihvaćeno za tisak: 15. listopada 2009.

Etnonacionalizam, nacionalne manjine i sjećanje (empirijsko istraživanje: Česi, Mađari, Slovaci, Srbi)

DRAGUTIN BABIĆ*

Sažetak

Empirijskim istraživanjem provedenim u Zapadnoj Slavoniji, Istočnoj Slavoniji, Dalmaciji i Gorskoj Hrvatskoj te gradu Zagrebu, željelo se provjeriti kakvi su stavovi nacionalnih manjina u Hrvatskoj (Česi, Slovaci, Srbi, Mađari) o njihovoj poslijeratnoj poziciji, odnosima prema pripadnicima većinske nacije, mogućoj ugroženosti i sjećanju na prijeratne i ratne situacije. Istraživanje je pokazalo da su etnonacionalizam u hrvatskoj i srpskoj varijanti a posebno ratni sukobi, značajno utjecali na promjenu nacionalne 'slike' Hrvatske, kako na strukturalnoj tako i na sociopsihološkoj razini. Razoreni su u znatnom obimu primarni socijalni odnosi u lokalnim zajednicama, znatno je poremećena nacionalna struktura stanovništva Hrvatske u odnosu na prijeratnu a međusobno zajedničko življenje manje obilježava sloga i suradnja a više ravnodušnost i međusobno trpljenje. Uočava se također razlika između Srba (sa bivših ratnih prostora kao i onih sa izvanratnih lokacija) u odnosu na Čehe, Slovake i Mađare. Intenzivna uključenost dijela srpske populacije u ratna zbivanja, svakako je utjecala na diferencirane stavove srpske populacije, koji uključuju izrazitiju afirmativnu ocjenu prijeratnih mađunacionalnih odnosa u Hrvatskoj kao i težu sociostatusnu poziciju i sociopsihološki pritisak nakon završetka ratnih sukoba sve do aktualnih vremena.

Ključne riječi: Etnonacionalizam, sjećanje, ratni sukobi, Česi, Mađari, Slovaci, Srbi

*

Dr. sc. Dragutin Babić je viši znanstveni suradnik u Institutu za migracije i narodnosti u Zagrebu.

1. Uvod

Raspad države Jugoslavije devedesetih godina dvadesetog stoljeća dogodio se istovremeno s velikom smjenom političkih poredaka u Istočnoj Europi. Socijalizam je na normativnoj razini zamijenjen demokratskim političkim sustavom a oživljavanje i izrazita politizacija etničkog te etnifikacija političkog, njihovo međusobno prožimanje i korištenje u političkim borbama, činili su važnu sastavnicu ovog procesa. Kakve su bile manifestne a kakve latentne funkcije etnonacionalne mobilizacije stanovništva u zemljama nastalim na prostoru bivše SFRJ? U istočnoeuropskim državama egzistentan je etnički oblik nacije, koji se referira na zamišljeno porijeklo, krvne veze i druge primordijalne segmente etniciteta. Nacija se u takvom imaginariju percipira kao organska zajednica, svojevrsna proširena porodica, za koju se i život daje. Utoliko je, u vremenu disolucije SFRJ, strukturalnih i sociopolitičkih promjena u društvima i republikama bivše jugoslavenske države, etnonacionalizam bio projekt/pokret izražavanja političke volje, osvajanja i zadržavanja vlasti, sa divergentnim i proturječnim sadržajima. Masovnu etnopolitičku mobilizaciju, u funkciji ozbiljenja institucionalno definiranih političkih ciljeva (sa različitim i proturječnim legitimiranjem istih), često su pratili destruktivni i razarujući oblici nastupajućeg etnonacionalizma, u konačnici pogubni po nacionalne ne-pripadnike. Nacionalne/etničke manjine su na prostoru bivše države, uključujući Hrvatsku, instrumentalizirane za ostvarenje nacionalnih/državnih ciljeva ili su postale žrtvom ostvarenja državnih/nacionalnih programa. Neke nacionalne manjine (Srbi u Hrvatskoj, njihov značajan i politički organiziran dio), nisu bile ni približno samo pasivni objekt indoktrinacije i manipulacije onih 'sa strane', već i aktivni sudionik velikodržavnih projekata. Njihovu realizaciju je pratila i s njom korespondirala akcija 'čišćenja' terena od ne-pripadnika, onih koji nisu etnički 'naši', što je utjecalo na veliku strukturalnu promjenu nacionalnog/etničkog sastava stanovništva Republike Hrvatske. Slično se dogodilo u protuudaru i obrani teritorijalnog intergriteta hrvatske države. Pored legitimne obrane države i novouspostavljenog političkog sustava, od strane pripadnika većinskog (hrvatskog) etnonacionalizma dogodile su se masovne destruktivne radnje koje obimom destrukcije i brojem sudionika nadilaze uopćene i nekritičke iskaze o ekscesima i incidentima. Nije se promijenio samo nacionalni/etnički sastav stanovništva Hrvatske, već uključenost/isključenost u socijalne strukture društva pojedinih nacionalnih/etničkih skupina. Nacionalni/etnički identiteti su promjenljive kategorije, čiji kapacitet i diverzitet (Pusić, 1995), zavise od makropolitčkih, socijalnih i mikrosocijalnih procesa, njihove dinamike kao i manifestnih/latentnih ciljeva koje su implicitno ili eksplicitno postavile skupine i institucije koje oblikuju ovaj kolektivni identitet. Normativni obrasci koji određuju što su to nacionalnomanjinski identiteti kreirani su u hijerarhijskom prostoru moći. U ovim slučajevima predstavnici nacionalno većinskog kolektiviteta oblikuju identitetsku zbilju

i normativno pozicioniraju različite etničke/nacionalne skupine u statusu manjine. Relativno slab i spor povratak izbjeglih ratnih migranata (*izbjeglice, raseljene osobe*) učinio je posljedice ratnih sukoba dugotrajnijim sociosstrukturnim obrascem u polju nacionalnog/etničkog. Promijenio se i status nekada konstitutivnih naroda bivše SFRJ u status nacionalnih manjina, uglavnom stigmatiziranih i lišenih adekvatne sociostatusne i političke pozicije u poslijeratnom razdoblju. Sjećanje na prijeratni suživot, međunacionalne odnose i vlastiti status u hrvatskom društvu u usporedbi sa ratnim i poslijeratnim, čini sadržajno najvažniji dio ovog teksta temeljenog na empirijskom istraživanju u nekoliko hrvatskih regija i gradu Zagrebu. Nisu sve manjine u ovom istraživanju imale isti pa ni približno sličan status prije rata a posebno ne u ratnom razdoblju. Status i problemi srpske nacionalne manjine nakon rata iz niza razloga, od rata do etnifikacije gotovo cjelokupnog javnog života pa i transfera tih odnosa u privatnu sferu, svakako su paradigmatični za modernost hrvatske države, kvalitetu njezine demokracije i eurointegracijske procese koji su u tijeku. U empirijskom istraživanju provedenom u *Zapadnoj Slavoniji, Istočnoj Slavoniji, Zagrebu te Dalmaciji i Gorskoj Hrvatskoj*, anketirani su pripadnici slijedećih nacionalnih manjina: *Česi, Slovaci, Mađari, Srbi*. *Srbi* su u uzorku podijeljeni na *Srbe bivših ratnih prostora* i *Srbe izvan bivših ratnih prostora*. U istraživanju se polazi od pretpostavke (koju će rezultati potvrditi ili opovrgnuti), da će te dvije populacije iste nacije iznijeti u anketi manje ili više različite stavove o predratnim, ratnim i poslijeratnim međunacionalnim odnosima, socijalnoj interakciji i suživotu Srba sa drugim nacionalnim/etničkim skupinama, posebno sa pripadnicima etničke većine u Hrvatskoj, Hrvatima. *Sjećanje*, kako ono *komunikacijsko* tako i *kulturalno*, istraživanih nacionalnih manjina i njegov transgeneracijski prijenos bit će pokazatelj u kojem smjeru kreće hrvatsko društvo. Je li sve dominantnija uključenost različitih nacionalnih/etničkih skupina u hrvatsko društvo uz razvoj njihovih kolektivnih identiteta ili su prisutniji procesi asimilacije i segregacije? Koliko takvi procesi približavaju ili udaljuju Hrvatsku od multietničnosti a time i moderne demokratske države, osposobljene za ulazak u europsku zajednicu država?

2. Etnonacionalizam i ratni sukobi: strukturalni i sociopsihološki 'udar' na nacionalne/etničke manjine

U Istočnoj Europi, posebno na prostoru bivše Jugoslavije, devedesete godine prošlog stoljeća bile su obilježene etnonacionalizmom. Termin označava egzistiranje specifičnog etničkog oblika nacije i aktiviranje njezinih sociopolitičkih potencijala, koji za razliku od građanskog naglašava zajednicu rođenja i rodne kulture, zajednicu ljudi iste loze (*Smith, 1988*). To je samo u novim okolnostima nastavak dominacije nacionalizma, koji je, kako primjećuje drugi autor, jedna od dominantnih ideologija moderniteta i probuđena

snaga u doba postmoderniteta (Sekulić, 2004). U interpretaciji onoga što neki autori nazivaju 'etničkim vremenima' (Kecmanović, 2001), razlikuju se naročito dva pristupa: primordijalizam i socijalni konstruktivizam. Ono što izrazito razdvaja primordijaliste (Shills, Geertz) od socijalnih konstruktivista (Anderson, Gellner, Hobsbawm, specifična je 'prijelazna' pozicija Smitha), svakako je pitanje: postoji li bazni identitet ili su čovjekovi (sub)identiteti ravnopravni? Primordijalisti u teoriji kao i etnonacionalisti u operacionizaciji sličnih postavki naglašavaju jedinstvenost, dugotrajnost i 'svetost' nacionalnog identiteta, dok socijalni konstruktivisti ističu njegov situacijski karakter i socijalnokonstruktivski aspekt u njegovim mijenama. Na temelju ovih razlikovanja, može se pratiti i teorijski prijemor kojega personificiraju B. Barry i W. Kymlicka, a sastoji se u pitanju što je u multinacionalnim društvima primjerenije: multikulturalističke politike posebnih prava za različite nacionalne/etničke skupine (Kymlicka, 2003) ili liberalna pozicija koja polazi od koncepcije građanstva i jedinstvenog statusa građana neovisno o etničkim obilježjima (Barry, 2006). U Hrvatskoj, uz egzistenciju i normativnu pozicioniranost etničkog oblika nacije, a što pokazuju odredbe *Ustavnog zakona o pravima nacionalnih manjina* (2002), svakako je prisutniji koncept koji na teorijskoj razini zagovara Kymlicka i još neki autori (Parekh, 2008).

Aktivizacija etnonacionalizama (naročito hrvatskog i srpskog) sa svojim proturječnim i slojevitim značenjima, programima i porukama (od obrambenih do osvajačkih i njihovih međusobnih prožimanja), zatim borba oko suvereniteta i ratni sukobi u Hrvatskoj kao posljedica su imali velike ljudske tragedije (ubijeni, ranjeni, nestali), materijalna razaranja, uništenje infrastrukture, teško narušene i pokidane socijalne odnose. U tim turbulentnim događanjima, u nacionalno mješovitim naseljima posebno je destruirana primarna socijalna struktura, čije postojanje čini sam temelj i najvažniju sastavnicu lokalnih zajednica. Susjedstvo, prijateljstvo, bračne veze, kumstvo, vršnjačke skupine, čine *conditio sine qua non* konstituiranja, trajanja i funkcioniranja lokalnih zajednica. Promijenjena je i grubo narušena prijeratna etnička struktura stanovništva, a usporedba Popisa stanovništva 1991. i 2001. g. ukazuje na značajno smanjenje nacionalnih manjina, naročito srpske, i povećanje etničkih Hrvata u ukupnoj hrvatskoj populaciji. Između dvaju popisa stanovništva¹ broj pripadnika većine manjinskih nacionalnih/etničkih skupina značajno je smanjen. Prema Popisu 1991. u Hrvatskoj je bilo 581.663 Srba, da bi se u 2001. njihov broj smanjio na 201.631, a slično je i s još nekim manjinama. Koji su još, pored ratnih sukoba, mogući uzroci znatnih promjena nacionalnog sastava stanovništva u Hrvatskoj?

1

Potrebno je istaći da je u Popisu 2001. g. promijenjena metodologija popisa stanovništva u odnosu na Popis 1991. Dok je u Popisu 1991. primjenjivano načelo stalnog stanovništva (koje uključuje i privremeno odsutne), u Popisu 2001. kao popisno stanovništvo se tretiraju osobe koje su prisutne u naselju, kao i one osobe koje nisu odsutne duže od 12 mjeseci. Posebna popisna teškoća su srpske izbjeglice iz Hrvatske, koje nisu obuhvaćene ovim popisom. Metodološke razlike u popisima stanovništva onemogućuju potpunu komparaciju rezultata dvaju popisa (1991., 2001.).

Tablica 1 Etnička/nacionalna struktura stanovništva u Hrvatskoj 1991. i 2001.² 1991. 2001.

Nacionalnost	Broj	%	Broj	%
Hrvati	3.736.356	78,1	3.977.171	89,6
Albanci	12.032	0,3	15.082	0,3
Austrijanci	214	0,0	247	0,0
Bošnjaci	43.469	0,9	20.755	0,4
Bugari	458	0,0	331	0,0
Crnogorci	9.724	0,2	4.926	0,1
Česi	13.086	0,3	10.510	0,2
Grci	281	0,0	-	-
Mađari	22.355	0,5	16.595	0,3
Makedonci	6.280	0,1	4.270	0,1
Nijemci	2.635	0,1	2.902	0,0
Poljaci	679	0,0	567	0,0
Romi	6.695	0,1	9.463	0,2
Rumunji	810	0,0	475	0,0
Rusi	706	0,0	906	0,0
Rusini	3.253	0,1	2.337	0,0
Slovaci	4.275	0,1	4.712	0,1
Slovinci	22.376	0,5	13.173	0,3
Srbi	581.663	12,2	201.631	4,5
Talijani	21.303	0,4	19.636	0,4
Turci	320	0,0	300	0,0
Ukrajinci	2.494	0,1	1.977	0,0
Vlasi	22	0,0	12	0,0
Židovi	600	0,0	576	0,0
Ostale narodnosti	3.012	0,1	21.801	0,4
Nacionalno neopredijeljeni	73.376	1,5	89.130	2,0
Jugoslaveni	106.041	2,2	-	-
Regionalna pripadnost	45.493	0,9	9.302	0,2
Nepoznato	62.926	1,3	17.975	0,4
Ukupno	4.784.265	100,0	4.437.460	100,0

Izvor: Popis stanovništva 1991., Dokumentacija 881 (1992), Zagreb: Državni zavod za statistiku; Popis stanovništva 2001 (2002): Državni zavod za statistiku.

2

U Popisu 2001. nema kategorije Grci. Kako su Grci zasebno vođeni u Popisu 1991., ostavljamo ih bez komparacije rezultata dvaju popisa. U Popisu 1991. korišten je termin Muslimani, a u Popisu 2001.

Najveći utjecaj na smanjenje broja pripadnika nacionalnih manjina svakako treba tražiti u ratnim događanjima 1991.-1995. i protjerivanju civilnog (uglavnom nesrpskog) stanovništva iz svojih domova, u prvoj fazi rata i vojnim akcijama hrvatskih oružanih snaga pri kraju ratnih sukoba, kada prostor prijeratnog življenja napuštaju Srbi. Ni ostali činioци nisu zanemarivi u mogućem setu razloga smanjenja udjela nacionalnih manjina u ukupnoj populaciji. Važan razlog koji je pridonio tako radikalnim promjenama jesu i postupci hrvatskih vlasti, obilježeni integralnim nacionalizmom (*Sekulić*, 2001)³, što je stvorilo ozračje opće netolerancije prema drugima/drugačijima, a time i utjecalo na smanjenje broja i udjela nacionalnih manjina u Hrvatskoj. Atmosfera straha i prijetnji te diskriminacija i fizički napadi na druge/drugačije potiču manjine na asimilaciju u većinsku naciju ili na iseljavanje. Nameće se model kolektivnih prava koja u konačnici rezultiraju dominacijom većinske nacije, religije i sl., a država poprma obilježje etnonacionalne države. Znatnije smanjenje u Popisu iz 2001. g. nalazimo kod pripadnika južnoslavenskih nacija, što je uglavnom posljedica raspada jugoslavenske države i različitih pozicija pripadnika tih nacija, a osobito njihove percepcije u političkim a onda i ratnim sukobima (Crnogorci, Makedonci, Bošnjaci). Pored ratnih razloga i motiva, socijalni i kulturni procesi u hrvatskom društvu (asimilacija, depopulacija), također su značajno pridonijeli smanjenju nekih etničkih/nacionalnih skupina (Česi, Rusini, Ukrajinci, Talijani). Za povećanje broja Albanaca i Roma razloge treba tražiti u njihovom donekle izdvojenom i specifičnom mikrosocijalnom ambijentu, kao i većem natalitetu u odnosu na hrvatski prosjek. Tome se, osobito kod romske populacije, može dodati i etnomimikrija ili skrivanje vlastite etničke pripadnosti. Izrazita nacionalna homogenizacija uoči i za vrijeme Popisa 1991., uz vrlo negativna iskustva Roma u razdoblju drugog svjetskog rata (razdoblje NDH, logor Jasenovac), utjecali su na izjašnjavanje dijela romske populacije i 'skrivanje' iza drugih nacionalnih identiteta (hrvatskog ili nekog drugog). Smanjivanje nacionalističkog pritiska i tolerantnije sociopsihološko ozračje utjecali su na veći broj pripadnika romske populacije koji su se izjasnili kao Romi u Popisu 2001.⁴ Atmosfera u kojoj nacionalno opredjeljenje egzistira kao so-

Bošnjaci. Inače smatramo (a to ćemo koristiti i u tekstu) da je primjereno upotrebljavati naziv Bošnjaci jer se pripadnici tog naroda sami tako nazivaju. U Popisu 2001. nema kategorije Jugoslaveni, pa ćemo istu koristiti u analizi bez komparacije sa drugim popisom.

3

D. Sekulić ovako definira integralni nacionalizam: "Pod integralnim nacionalizmom podrazumijevamo ideologiju da sve aktivnosti u nekom društvu, od individualnih stremjenja do svake grupne aktivnosti, moraju biti podređene naciji, njezinoj politici i ciljevima definiranim na razini zemlje ... Nacija i država nisu sredstvo za postizanje cilja, nego su one najviši cilj po sebi". (Revija za sociologiju, Zagreb, Vol. 32, No 3-4: 157-174.)

4

Ivan Magdalenić u tekstu "Asimilacija, integracija, mimikrija – o društvenom položaju Roma", Okrugli stol Romi u Hrvatskoj danas (1997), Zagreb, urednica Dušanka Pribičević-Gelb, Centar za direktnu zaštitu ljudskih prava (1998), navodi tzv. međimurski paradoks. Od 2000 međimurskih Roma, njih 3000 se nalazi u tretmanu Centra za socijalnu skrb! Očito, riječ je mimikriji prilikom popisa stanovništva i 'otkrivanju' za potrebe svakodnevne egzistencije.

cijetalna vrednota *par excellence* i temeljni identitet svakog člana populacije, utjecala je i na radikalno smanjenje onih građana koji se izjašnjavaju regionalno a ne nacionalno, a broj građana sa regionalnim opredjeljenjem je smanjen čak šest puta.

3. Nacija i sjećanje: tko se čega sjeća još?

Sjećaju li se građani bivše SFRJ primanja u pionire i štafetnih palica u kojima su se pisala pisma 'voljenom drugu Titu'? Jesu li kao građani u novonastalim državama doživjeli kolektivnu amneziju i ako jesu, zašto je to tako? Koliko je naše sjećanje naše, a koliko iz našeg sjećanja i pamćenja 'progovaraju' neki drugi akteri, koji kao da su odredili limite našeg sjećanja. Zašto se nije uputno sjećati mnogih detalja iz prethodnih života, a pritom posebno nije na 'cijeni' međunacionalno sjećanje? Kraj dvadesetog stoljeća donio je raspad velikih ideologijskih sustava, budućnost i utopijske vizije su izgubile bitku sa sjećanjem na društveno prihvatljivu prošlost. Nova aktualnost sjećanja može se objasniti kao posljedica dotrajalosti velikih pripovijesti, njihove ritualizacije, nesklada između ovih naracija i konkretnih sjećanja mnogih osoba i grupa te sloma utopija kojima su te pripovijesti davale legitimitet (*Etienne*, 2006). Retradicionalizacija svih sfera društva i povratak u prošlost kompenziraju teleologijske ciljeve iz bivšeg poretka i nude pojedincu alternativu za moguće stanje anomalije u vremenu sociogospodarske tranzicije, rastakanja i disolucije države. Bilo je potrebno nakon raspada socijalističkih sustava pronaći nova sidrišta za aktere koji su ostali u zrakopraznom prostoru. Dogodila se nacija, korijeni su pronađeni a prošlost i sjećanje na 'zlatno' nacionalno doba postali su najvažnija tranzicijska naracija. Ali, povijesno pamćenje je i pamćenje kolektivnih zločina i teških stradanja u prošlosti, a to, kako primjećuje *J. Jedlicki*, opterećuje suvremene sukobe ('jugoslaven-ski' ratovi devedesetih kao primjer) snažnim osjećajima osvete (*Jedlicki*, 1999). Potraga za vlastitim identitetom, kako kolektivnim tako i individualnim, u vremenu kolapsa socijalističkog projekta u Istočnoj Europi, aktivirao je sjećanje i pojačao interes za autobiografije i mikropovijest. Sa slomom socijalizma, potisnuti konfliktni potencijal balkanske prošlosti reaktiviran je u obliku etnonacionalizma i upotrebljen za različite političke ciljeve (*Kuljić*, 2006). Bilo je potrebno na razini individualnih političkih povijesti redefini-rati ono što je bilo prije. Ponosni komunisti, raznorazni aktivisti socijalističkog poretka, osim nekolicine pravovjernih ili dostojanstvenih do krajnjih principa, tražili su pomoć u vlastitim, obiteljskim ili nacionalnim antikomunističkim prigodničarskim naracijama i aktivnostima ili barem onima koji nisu sa prethodnim poretkom imali mnogo veze. Situacija je često poprimala karikaturalne dimenzije u prvim godinama novog poretka, kada su u prve redove na misna slavlja nahrupili članovi Partije ali i partijski apartčeci od sekretara osnovnih partijskih ćelija do onih iz visoke partijske nomenklatu-

re, sve do članova centralnih komiteta. Sjećanje i pamćenje može biti različitog vremenskog trajanja, prenošeno putem različitih posrednika i oblikovano u različite narativne sklopove. Tako *J. Assman*, razlikuje *komunikacijsko* i *kulturalno* pamćenje. *Komunikacijsko pamćenje* obuhvaća sjećanja koja se odnose na prošla događanja, a to pamćenje pripada grupi. Ono nastaje u socijalnoj interakciji pripadnika tih grupa, prenosi se njihovom usmenom komunikacijom i nestaje zajedno s njima. Vremenski, ovaj oblik sjećanja obuhvaća tri do četiri generacije, a to ne seže dalje od osamdeset godina unatrag. U grupi akteri imaju različito znanje o nečemu, neki pamte kratko u prošlost drugi mnogo duže, ali svi su jednako (ne)kompetentni. (*Assman*, 2006). Za razliku od toga, *kulturalno pamćenje* je usmjereno na čvrsta uporišta u prošlosti i ima svoje posebne nositelje, od šamana, učitelja i svećenika nekada do intelektualaca, znanstvenika i novinara u novije vrijeme. Kompetencija na znanje i sjećanje, profesionalizacija interpretativnih zahvata u prošlost, obilježja su ovog tipa pamćenja.

Posebno je značajno, u razdoblju smjene poredaka i etnifikacije cjelokupnog javnog prostora, *etnonacionalno sjećanje*. Nacija je postala suvremeno božanstvo a njezini pripadnici su se u velikoj mjeri i u znatnom broju identificirali sa starom/novom relikvijom. Različiti su razlozi tome: od sudjelovanja u etnonacionalnoj moći, ostvarivanju starih pravica, uspona na stratifikacijskoj ljestvici društva, emocionalnog ispunjenja, osvajanja teritorija koji je kodiran etnonacionalnim oznakama, straha od gubitka teritorija koji pripada 'nama' do sjećanja na žrtve u prošlosti. A 'naša' nacija je uvijek bila žrtva, kako to učestalo i bez okolišanja tvrde etnonacionalisti. Nikada napadač, isključivo žrtva! Zašto svi akteri koji svoj javni diskurs i djelovanje grade na 'etnonacionalnoj paradigmi' vole biti žrtva? Zašto su u 'Titovoj' Jugoslaviji posebno najbrojniji i politički razvijeni narodi, poput Srba i Hrvata, toliko razvijali imagologiju žrtvovanja i žrtve? Od Memoranduma SANU pa do prvih HDZ-ovih sabora, to je jedan od najčešće korištenih termina za opisivanje vlastite nacionalne prošlosti. Mogući odgovor na to pitanje nalazimo kod političkog psihologa *D. Kecmanovića*. Ovaj autor smatra da je prednost biti žrtva i da žrtva ima pravo koje drugi nemaju. To nadalje znači, imati dugo sjećanje. Sjećati se svega što su drugi učinili nama i potisnuti do zaborava sve ono što smo mi učinili drugima. To je i u funkciji opravdanja budućeg sukoba. Ili kako to objašnjava *Kecmanović*, " ... nijedna druga uloga kao uloga žrtve ne obezbjeđuje tako moćne i brojne razloge i ljudima kao pojedincima i ljudskim zajednicama da se što više udaljuju jedni od drugih, i da slijedeći međusobni sukob smatraju neizbježnim i utoliko potrebnim" (*Kecmanović*, 2006; 106). Slično primjećuje *D. Gödl*, ističući da srpske i hrvatske političke elite upravljaju njihove nacije prema prošlosti što dovodi do agresivnih stavova prema drugima (*Gödl*, 2007). To ne znači ignoriranje čestih situacija u kojima su brojni pripadnici nacije ili njezina većina zaista bili u teškom položaju, već samo upozorenje na izrazitu instrumentalizaciju 'žrtvotvornosti' u vremenu raspada Jugoslavije. Ili, kako to primjećuje *I. Cvitković*, previše je oplakivanja svoje nacije u literaturi intelektualaca na prostorima bivše Ju-

goslavije. Glazba za 'domaće' uši, puna pravednog gnjeva i poziva na osvetu, to je bio dominantni diskurs na različitim 'ratnim stranama', uz nejednaku količinu moći, destrukcije i odgovornosti/krivnje u nedavnim ratnim sukobima. Kako o tome zaključuje ovaj autor: "A nitko neće priznati moralnu odgovornost zbog svoje šutnje, neprotivljenja zločinu, zbog svojeg odnosa prema lažnom interesu nacije, jer 'nismo bili obaviješteni', 'nismo znali'" (Cvithković, 2006; 75). Pamćenje i sjećanje nisu samo segment osobnog psihosocijalnog integriteta. Upravo njihova višedimenzionalnost, kako ističe T. Kuljić, koja uključuje osobno i grupno pamćenje i sjećanje, kao i veze između grupne solidarnosti i pamćenja te naročito pamćenja i moći, čini etnonacionalno sjećanje tako važnim za integraciju aktera u društvo. Pritom, *funkcionalna* a pogotovo *normativna integracija* i umreženost aktera u primarne socijalne mreže u lokalnim zajednicama, nije moguća bez minimalnog suodnošenja i tolerancije različitih kolektivnih i individualnih sjećanja pripadnika različitih nacija (Kuljić, 2006). Upravo manjinsko sjećanje i njegovo slobodno očitovanje u javnosti a posebno ono nacionalnomanjinsko, pokazuje koliko je društvo demokratsko, pluralističko i o kojem stupnju sloboda i ljudskih prava je moguće govoriti u tom slučaju.

4. Empirijsko istraživanje: Etnonacionalno sjećanje i poslijeratne međunacionalne relacije Čeha, Mađara, Slovaka i Srba

U proljeće i jesen 2008. g. na prostorima Zapadne Slavonije, Istočne Slavonije, grada Zagreba te Dalmacije i Gorske Hrvatske, provedena je anketa na populaciji od 1086 ispitanika⁵. Ispitanici su za potrebe istraživanja razvrstani u slijedeće varijable: *nacionalna pripadnost* (Česi, Mađari, Slovaci, Srbi na bivšim ratnim prostorima, Srbi izvan bivših ratnih prostora), *regionalna pripadnost* (Zapadna Slavonija, Istočna Slavonija, Dalmacija i Gorska Hrvatska, Zagreb), *spol* (muški, ženski), *dob* (18-35 g., 36-50 g., 51-65 g., 66 i više g.), *školska sprema* (bez osnovne, osnovna, više od osnovne). Anketirano je ukupno 1086 ispitanika. Njihova nacionalna struktura je slijedeća: Mađar 230, Čeh 222, Slovak 207, Srbin – izvan ratnih prostora 210, Srbin – bivši ratni prostori 217, ukupno 1086 ispitanika.

U istraživanju je korišten anketni upitnik sastavljen od 40 pitanja zatvorenog tipa. U ovom radu obrađuje se *nacionalna pripadnost* ispitanika u re-

5

Anketiranje je provedeno u slijedećim naseljima: Katići, Ogulin, Zagreb, Vrbovsko, Vučinići, Petrovići, Moravice, Karlovac, Rijeka, Carevići, Nikšići, Dokmanovići, Radoševići, Tominovac, Bjeliševac, Komarovci, Kaptol, Požega, Končanica, Prekopakra, Slav. Brod, Daruvarski Brestovac, Daruvar, Pleternica, Jakšić, Poljane, Grubišno Polje, Kutjevo, Kusunje, Donji Bogičevci, Španovica, Medari, Poljane, Dragalić, Kraguj, Dragović, Đevrske, Kistanje, Ivoševci, Lug, Vardarac, Bilje, Kopačevo, Beli Manastir, Zmajevac, Kneževi Vinogradi, Laslovo, Suza, Kotlina, Desinić, Jelisavac, Markovac, Rijeka, Osijek, Našice, Našička Breznica, Crikvenica, Ilok.

Iaciji sa pitanjima značajnim za temu ovog rada. Dobiveni odgovori obrađeni su na računalu odgovarajućim programom a statistička značajnost razlika u odgovorima ispitanika testirana je χ^2 testom.. Cilj je rada, provjera pretpostavljenih razlika u odgovorima ispitanika s obzirom na testirane varijable.

Kako ispitanici u svom komunikativnom sjećanju evociraju uspomene na multinacionalnu koegzistenciju u prijeratnoj socijalističkoj i federativnoj državi?

Tablica 2 Nacionalna pripadnost i ocjena međunacionalnih odnosa u Hrvatskoj prije rata⁶

Nacionalna pripadnost	živjelo se u slozi i suradnji	živjelo se ravnodušno jedni pored drugih	nisu se voljeli, ali su se podnosili	izbjicali su povremeni sukobi uzrokovani nacionalnom pripadnošću	živjelo se u sukobima i mržnji	Ukupno
Česi	122 58,1 %	58 27,6 %	19 9,0 %	11 5,2 %	0 0,0 %	210 20,5 %
Mađari	118 59,9 %	56 28,4 %	18 9,1 %	5 2,5 %	0 0,0 %	197 19,3 %
Slovaci	98 49,2 %	46 23,1 %	43 21,6 %	11 5,5 %	1 0,5 %	199 19,5 %
Srbi – bivši ratni prostori	169 77,9 %	24 11,1 %	20 9,2 %	4 1,8 %	0 0,0 %	217 21,2 %
Srbi – izvan bivših ratnih prostora	139 69,5 %	27 13,5 %	27 13,5 %	5 2,5 %	2 1,0 %	200 19,6 %

$\chi^2 = 73\ 532$ značajnost (significance) = 0. 000

df = 16 p < 0.05

Suživot Hrvata, Srba i drugih nacionalnih/etničkih skupina u bivšoj državi bio je društvena činjenica. Potvrđuju to brojne primarne socijalne veze između aktera koji čine korpus ovih nacionalnih entiteta, od bračnih veza⁷, prijateljstva, kumstva, zajedničkog igranja djece i brojnih drugih oblika takvih socijalnih umrežavanja. Većina ispitanika u ovom istraživanju sjeća se prijeratnog zajedničkog življenja pripadnika različitih nacionalnosti u Hrvatskoj i u Jugoslaviji. Njihove ocjene prijeratnog suživota kreću se u rasponu od vrlo afirmativnih pa do onih koji u središte opservacije tih veza stavljaju konflikte i animozitete. No, njihova distribucija je izrazito asimetrična, sa znatnim otklonom prema afirmativnoj valorizaciji prijeratne normativne

6

Pitanje u anketi je glasilo: Kako ocjenjujete međunacionalne odnose u Hrvatskoj prije rata?

7

U knjizi Sukobi i tolerancija, D. Sekulić, primjećuje da je došlo do znatnog smanjenja mješovitih brakova čiji udio se smanjio sa 15,3 % iz prijeratnog razdoblja na 6,3 %, koliki je njihov udio u poslijeratnom vremenu.

i funkcionalne integracije osoba različite nacionalne pripadnosti. Najviše afirmativnih ocjena prijeratne multietničke koegzistencije nalazimo kod *Srba sa bivših ratnih prostora*. Njihova socioekonomska i statusna marginalizacija te još više sociopsihološka deprivacija nakon rata i povratka, umnogome ih vraća u prijeratna dobra vremena. U sustavu čija je temeljna socijalno-konstrukcijska paradigma sadržavala brojne odrednice zajedničkog življenja pripadnika različitih nacionalnosti, u mikrosocijalnom svijetu lokalnih zajednica, akteri su bili sigurni i zaštićeni. Tek politička aktivizacija etniciteta mogla je (a umnogome i jeste), prouzročiti probleme onima koji nisu u datom prostoru pripadali etničkoj većini. Problemi se izrazito intenziviraju u ratnim sukobima. Već i letimičan pogled na te situacije, kako ističe *N. Dugandžija*, pokazuje "da su te države i kratkotrajne paradržave, osnivane unutar njih, provodile trijažu i nasilje nad stanovništvom prema nacionalnom ključu" (*Dugandžija*, 2004; 110). Srbi su bili brojčano dominantna nacija, sa značajnim udjelom pripadnika ove nacije u vlasti na različitim razinama. Posebno su, u slučaju Hrvatske, Srbi natproporcionalno bili zastupljeni u 'tipičnim' državnim službama, kao što su bile vojska i policija. To je Srbima davalo važnu psihološku pa donekle i ukupnu egzistencijalnu sigurnost. Sve se promijenilo u 'etničkim vremenima', kada je uslijed aktivizacije hrvatskog i srpskog etnonacionalizma, srpske pobune protiv novouspostavljene hrvatske države i vojno-redarstvenih operacija hrvatskih oružanih snaga, u potpunosti promijenjen status i pozicija Srba u Hrvatskoj, posebno na bivšim ratnim prostorima. Aktualni problemi, mnoštvo neriješenih pitanja, od materijalnih do sociopsiholoških, utječu i na reminiscenciju Srba nakon rata i njihovo izrazito povoljno određenje spram prijeratnog zajedničkog življenja u istoj državi. *Ravnodušnost i toleriranje* nacionalno drugih značajno je zastupljena kod pripadnika ostalih anketiranih manjina, najmanje kod Srba iz obje populacije. I ovi odgovori, poznavajući prijeratne kulturne, sociopsihološke i sociopolitičke okolnosti, ulaze u sferu očekivanog. Jezična bliskost Hrvata i Srba, konstitutivnost na političkoj i ustavnoj razini, njihova brojčana dominacija, sve su to značajni razlozi koji su utjecali na percepciju manje ravnodušnosti u ocjeni prijeratne međuetničke koegzistencije. Slični su odgovori ispitanika supsumirani u alternativni *nisu se voljeli, ali su se podnosili*. Tu se ipak nešto više nego u prethodnoj ponuđenoj alternativni ističe međunacionalni animozitet, uglavnom (sa nešto većim udjelom kod *Slovaka*) podjednako prisutan kod svih anketiranih skupina. Dvije preostale ponuđene alternative dio su 'konfliktnog scenarija' egzistiranja različitih nacionalnosti u bivšoj državi. Ispitanici su gotovo beznačajno svojim odgovorima sudjelovali u takvom ponuđenom scenariju. To samo potvrđuje već izrečene teze o postojanju vrlo dobre suradnje, suživota i uključenosti pripadnika različitih nacionalnih skupina u socijalno tkivo lokalnih zajednica u razdoblju prije rata. Etnički konflikti, osim vrlo sporadično i efemerno, nisu bili dio javne scene u mikrosocijalnom ambijentu sela i gradova u prijeratnoj socijalističkoj Hrvatskoj. Sama ta činjenica, osim spoznajne razine sadrži i vrlo relevantnu praktičnoegzistencijalnu: ona je nosivi temelj za moguću/

poželjnu obnovu multinacionalne mrežne strukture lokalnih zajednica, posebno u njihovoj hrvatsko-srpskoj dimenziji.

Jesu li pripadnici različitih nacionalnosti imali problema prije rata u hrvatskom društvu i ako jesu u kojim sferama javnosti je to najviše došlo do izražaja?

Tablica 3 Nacionalna pripadnost i problemi zbog nacionalne pripadnosti prije rata⁸

Nacionalna pripadnost	nisam imao problema	osjetio sam da je moj jezik ugrožen	moja je nacionalnost bila ugrožena	imao sam problema pri zapošljavanju	Ukupno
Česi	172 86,4%	21 10,6%	4 2,0%	2 1,0%	199 21,2%
Mađari	172 91,0%	10 5,3%	1 0,5%	6 3,2%	189 20,1%
Slovaci	142 89,9%	10 6,3%	2 1,3%	4 2,5%	158 16,8%
Srbi – bivši ratni prostori	193 91,0%	5 2,4%	10 4,7%	4 1,9%	212 22,6%
Srbi – izvan bivših ratnih prostora	153 84,5%	5 2,8%	13 7,2%	5 2,8%	181 19,3%
Ukupno	832 88,6%	56 6,0%	30 3,2%	21 2,2%	939 100,0%

$\chi^2 = 32\ 581$ značajnost (significance) = 0.001

df = 12 p < 0.05

U velikoj većini ispitanici iz svih anketiranih nacionalnih skupina ističu da nisu prije rata imali problema zbog svoje nacionalnosti. Partijska interpretacija i operacionalizacija međunacionalne koegzistencije, pod uvjetom uključenosti u tu ideološkopolitičku paradigmu (ili barem javnog neopiranj), štitila je pripadnike svih nacionalnosti od propitivanja, stigmatizacije i diskriminatornih socijalnih obrazaca. To je omogućavalo u javnoj sferi barem supostojanje a u slijedećim koracima umrežavanje/uključivanje različitih aktera u društvo. Njihova nacionalna pripadnost, u okviru navedenih okolnosti nije, barem u većini slučajeva, bila diskriminatorni ili eliminacijski činilac u javnim sferama tadašnjeg hrvatskog društva. Slična sistemska pozicija pripadnika različitih nacija, te posebno njezino grubo narušavanje generiranjem i širenjem etnonacionalizma krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina prošlog stoljeća, svojevrsan su nostalgični zov za 'neetničkim' ili 'prigušenim' etničkim vremenima iz prijeratnog vremena. Ozbipljenjem nacije-države, propašću društvenog poretka i federativne tvorevine,

8

Pitanje u anketi je glasilo: Ako ste imali problema prije rata zbog Vaše nacionalne pripadnosti, navedite za Vas najveći problem!

etničkom trijažom nacionalnih manjina i pripadnika nacionalne većine (*Dugandžija*, 2004) kao i gotovo dovršenjem nacionalno i vjerski homogene države, nije više moguće vratiti prijeratnu etničku slagalicu. Mnogo toga se promijenilo a posebno odnosi moći, njihovo generiranje kao i način dolaska i obnašanja vlasti u novom vremenu. Sjećanje na ovakvu funkcionirajuću i afirmativnu multinacionalnu zbilju, može i nakon rata pomoći u građenju novih međunacionalnih odnosa i njihovog usklađivanja sa boljom europskom praksom. Od problema uzrokovanih njihovom nacionalnošću s kojim su se ispitanici ipak susreli prije rata, *ugroženost jezika* navode poneki ispitanici. S obzirom na sličnost jezika kojim govore Hrvati i Srbi, njihove brojčane zastupljenosti kao i političkog utjecaja nomenklatura koje su zastupale ova dva entiteta, bilo je za očekivati da u njihovim odgovorima jezik neće biti problematičan. Tu se može primjetiti da *Srbi* ne evociraju ugroženost jezika, tako često korištenu sintagmu u etnonacionalnoj interpretaciji sociokulturne i lingvističke zbilje u razdoblju socijalizma. Za razliku od pripadnika ove skupine, *Slovaci, Mađari i Česi* u nešto većem postotku, iako također ne baš velikom, ističu problem jezika u prijeratnom razdoblju. Njihovi jezici se ipak nešto više (*Česi, Slovaci*) ili potpuno (*Mađari*) razlikuju od hrvatskog jezika odnosno jezika kojim govore Srbi u Hrvatskoj. Takva kulturalna različitost uz nacionalnomanjinski status i suženije kanale socijalne promocije, svakako su utjecali na distribuciju njihovih odgovora i opredjeljenje za prethodno navedenu soluciju. O *ugroženosti vlastite nacije*, više od ostalih (iako ukupno gotovo beznačajno) o tome govore *Srbi* i to kako oni sa bivših ratnih prostora tako i onih koji žive u selima i gradovima koje nije zahvatio rat.

Kako ispitanici ocjenjuju važnost njihove nacionalne pripadnosti, usporedbom aktualne i prijeratne situacije? (Tablica 4)

Važnost i manifestni karakter nacionalne pripadnosti kao i nacionalni identitet situacijski su uvjetovane pojave. Kako ističe *R. Jenkins*, "...etničitet se definira situaciono, on se proizvodi i reproducira u toku društvenih transakcija koje se odvijaju na etničkoj granici i preko nje i u isti mah, pomaže da se ta granica konstituira. Etnicitet je temeljno političkog karaktera, a etničke granice su, bar u izvjesnoj mjeri, propusne i osmoticne i postoje usprkos protoku ljudstva ili interakcija preko njih. Zato su mjerila etničkog pripisivanja i upisivanja promjenjive prirode i značenja (*Jenkins*, 2001; 92). Socijalna konstrukcija društvene zbilje uključuje i stalan rad na nacionalnom/etničkom identitetu. Makroinstitucionalni okviri i akteri na različitim razinama (mikro-mezzo-makro) najviše utječu na stvaranje i održavanje nacionalnog/etničkog identiteta. Biti Hrvat, Srbin, Bošnjak ili Albanac u vrijeme socijalističke Jugoslavije, u ratu ili nakon njegovog završetka, često su dosta različite situacije. Također, biti Hrvat u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini ili na Kosovu (slično: Srbin, Bošnjak, Albanac u različitim sociopolitičkim ambijentima), rezultira različitim pozicijama u društvu i izazovima za pripadnike tih skupina. Čovjek je mogao biti u nekim vremenima i na nekim prostorima ponosan što je pripadnik dotične nacije, zadovoljan što su mu

Tablica 4. Nacionalna pripadnost i ocjena važnosti ispitanikove nacionalnosti prije rata i danas⁹

Nacionalna pripadnost	ne sjećam se onoga prije rata	nije mi bila važna	bila mi je jednako važna	bila mi je manje važna	bila mi je više važna	Ukupno
Česi	35 15,8%	18 8,1%	148 66,7%	20 9,0%	1 0,5%	222 20,5%
Mađari	40 17,4%	20 8,7%	157 68,3%	11 4,8%	2 0,9%	230 21,2%
Slovaci	34 16,6%	23 11,2%	136 66,3%	9 4,4%	3 1,5%	205 18,9%
Srbi - bivši ratni prostori	9 4,1%	72 33,2%	107 49,3%	28 12,9%	1 0,5%	217 20,0%
Srbi - izvan bivših ratnih prostora	38 18,1%	76 36,2%	62 29,5%	32 15,2%	2 1,0%	210 19,4%
Ukupno	156 14,4%	209 19,3%	610 56,3%	100 9,2%	9 0,8%	1084 100,0%

$\chi^2 = 173\ 489$ značajnost (significance) = 0.000

df = 16 p < 0.05

prijatelji različitih nacionalnosti, sretan u braku sa osobom druge nacionalnosti, da bi u vremenima izraženih etnonacionalizama, sve te situacije počeo doživljavati kao teret ili su mu mogle predstavljati životno teško podnošljivu situaciju. Rat je „naraciju“ o naciji i nacionalnom doveo do paroksizma a gotovo sva javna pitanja svedena su na nacionalno pitanje/problem. Etnifikacija političkog i politizacija etničkog rezultirali su apsolutizacijom nacionalnog/etničkog identiteta i njegovom prevalencijom u odnosu na ostale čovjekove subidentitete. Sve to, uz različitost nacionalnih programa naroda koji su živjeli u bivšoj jugoslavenskoj državi, prouzročilo je i dalje generiralo etnonacionalno nasilje, od fizičkog (rat, pljačka, ubojstva, razaranja) do simboličkog (stereotipi, predrasude, stigme). Destrukcija mreže primarnih socijalnih odnosa u lokalnim zajednicama, teško oštećenje ili uništenje njihove etničke dimenzije i ljudi iskorišteni iz svojih domova, teška je i dugoročno traumatična posljedica tih događaja.

Kako ispitanici u ovom istraživanju percipiraju vlastitu nacionalnu pripadnost, uspoređujući prijeratno i poslijeratno razdoblje? Dio ispitanika, onih najmlađih dobnih skupina, ne sjeća se međunacionalnih odnosa prije rata i stoga ne može vrednovati osjećaj koji je tada imao za vlastitu nacionalnost. Oko petine ispitanika ukupno, ističe kako im njihova nacionalna pripadnost prije rata *nije bila važna*. Takvih odgovora se nalazi najviše kod Srba iz obje anketirane populacije a znatno manje kod pripadnika iz korpusa ostalih triju nacionalnih skupina. Uključenost u bivšu državu, manje neiz-

vjesna i više sigurna pozicija u odnosu na većinu ostalih nacionalnosti (razlozi brojnosti ali i političke zastupljenosti i predstavljenosti), olakšali su Srbima odnos prema vlastitoj nacionalnoj pripadnosti. Ta relacija nije, barem u dosta slučajeva, bila niti je trebala biti (pre)napregnuta kao kod nekih, naročito brojčano manjih nacionalnih/etničkih skupina. To da je anketiranim Srbima nacija bila manje važna nego *Mađarima, Česima i Slovacima* iz istog istraživanja, ukazuje na manju potrebu zaštite i /ili pozivanja na nacionalnost. To je bilo nešto što se podrazumijeva, svakako više nego kod ove tri preostale nacionalne manjine u istraživanju. Ipak, i pored svih turbulentnih zbivanja i velikih institucionalnih, grupnih i osobnih transformacija, većina ispitanika navodi da im je nacionalna pripadnost *bila jednako važna* prije rata i u vremenu provođenja ankete. U ovoj alternativi, koja opet pokazuje razliku ali sa manjim učešćem odgovora ispitanika *Srba (posebno onih izvan ratnih prostora)*, iščitavamo postojanost nacionalnog identiteta usprkos dinamičnim, provokativnim pa i opasnim situacijama i izazovima za njegove protagoniste. Nacionalni identitet je i promjenjiv i trajan, bazni i generacijama prenošen, ali i situacijski proizveden i fleksibilan. Srbi na bivšim ratnim prostorima svakako su dublje, tragičnije i emotivno iscrpljujuće osjetili svu težinu, izazove i prijepore nacionalne pripadnosti u etnonacionalnoj/nacionalističkoj zbilji. Stoga je u njihovim odgovorima učestalije nego kod srpske populacije koja nije na tako direktan i surov način osjetila ratnu zbilju, prisutnije sjećanje na važnost vlastite nacionalne pripadnosti. Teška ratna događanja, sudjelovanje u njima na aktivan ili pasivan način, svakako su učinili nacionalni identitet ranjivim, osjetljivim ali i važnim u nedostatku drugih aspekata i vidova identifikacije ili barem njihovom znatnom redukcionizmu. Dio ispitanika ističe kako im je nacionalnost prije rata *bila manje važna*, što je opet najprisutnije kod Srba iz obadva anketirana poduzorka. Odgovori supsumirani u alternativi *bila mi je više važna*, kvantitativno su gotovo zanemarivi a sadržajno pokazuju veliku razliku u tretmanu, življenju i manifestiranju nacije i nacionalne pripadnosti u vremenima kada nacija i nacionalno nisu bili dominantna sociopolitička paradigma. Krajem dvadesetog i početkom dvadesetprvog stoljeća sve je stubokom promijenjeno a oživljavanje nacionalnog i njegova pretjerana instrumentalizacija dominantno su obilježje socijalnih odnosa u hrvatskom društvu (kao i na čitavom prostoru bivše države).

Koji je, u percepciji ispitanika, najvažniji razlog promjene važnosti nacionalnosti nakon rata?

Tablica 5. Nacionalna pripadnost i najvažniji razlog promjene važnosti nacionalnosti nakon rata¹⁰

Nacionalna pripadnost	rat u bivšoj državi	utjecaj televizije	promjena ponašanja rođaka i prijatelja	promjena ponašanja susjeda druge nacionalnosti	danas je važnije isticati nacionalnu pripadnost	Ukupno
Česi	13 38,2%	1 2,9%	2 5,9%	1 2,9%	17 50,0%	34 13,3%
Mađari	5 25,0%	1 5,0%	2 10,0%	7 35,0%	5 25,0%	20 7,8%
Slovaci	9 47,4%	0 0,0%	1 5,3%	2 10,5%	7 36,8%	19 7,5%
Srbi – bivši ratni prostori	41 48,8%	12 14,3%	5 6,0%	23 27,4%	3 3,6%	84 32,9%
Srbi – izvan bivših ratnih prostora	45 45,9%	17 17,3%	6 6,1%	23 23,5%	7 7,1%	98 38,4%
Ukupno	113 44,3%	31 12,2%	16 6,3%	56 22,0%	39 15,3%	255 100,0%

$\chi^2 = 66\ 046$ značajnost (significance) = 0.000

df = 16 p < 0.05

Nacionalna pripadnost u ratu je bila oznaka za pripadanje i još više, gotovo isključivo svrstavanje među 'svoje'. Gregarističke sklonosti, tako tipične za predmoderna društva, aktivirane su u procesu raspada države i inauguracije novog poretka na prostoru bivše jugoslavenske države. Za ispitanike, rat je bio točka preokreta u razmišljanju i internalizaciji vrednota koje afirmiraju naciju i nacionalni identitet. Skoro polovica anketiranih *ratne razloge* navodi kao glavne u procesu jačanja nacionalne svijesti i pripadnosti. Ratu je prethodio a onda ga i pratio izraziti etnonacionalizam. U temelju te sociopolitičke paradigme nalazi se nacija kao vrhovni orijentir i neupitna osovina oko koje se vrti cjelokupan javni a u značajnoj mjeri i privatni život aktera. Ne iznenađuje da se uslijed fetišizacije/mitologizacije i/ili osporavanja/diskriminacije nacija i njihovih pripadnika, vlastita nacija počinje doživljavati kao posljednje utočište pred zlim silama iz onih drugih nacija. Događa se to i kod onih koji prije rata nisu imali dovoljno ili čak nikako osviješteni nacionalni identitet. Tako će *D. Kecmanović*, u analitičke svrhe koristiti model sa četiri (4) tipa ljudi u odnosu prema naciji i nacionalnom. Prema tom modelu egzistiraju: (1) akteri koji nisu obraćali pažnju tko je koje nacionalnosti, (2) oni svjesni razlika između sebe i drugih uz interpretaciju razlika koja uključuje 'bogatstvo' stereotipa i preduvjerenja, (3) pored svijesti o razlikama,

¹⁰ Pitanje u anketi je glasilo: Ako Vam je danas nacionalnost važnija nego prije rata, koji je najvažniji razlog za tu promjenu?

pripadnici iz ove skupine su svoju egzistencijalnu situaciju i situaciju 'onih drugih' najčešće objašnjavali etnonacionalnom pripadnošću a njihovi uspjesi i neuspjesi, socijalna promocija, sve je to dovođeno u vezu sa nacionalnom pripadnošću, (4) kod ovih ljudi je sama činjenica da je netko druge nacionalnosti, opravdavala neprijateljska osjećanja prema njemu (*Kecmanović*, 2006). Očekivano, za rat kao glavni razlog promjene u shvaćanju vlastite nacionalnosti više od ostalih skupina, odlučuju se *Srbi*, kako oni sa bivših ratnih prostora tako i oni izvan tih prostora. Nadalje, slijedi po učestalosti, odgovor *promjena ponašanja susjeda druge nacionalnosti*. Ovo se može tumačiti radnjom akcija-reakcija, prema kojoj se 'naše' ponašanje interpretira kao odgovor na 'njihovo' započinjanje. Susjedi su bili dio ukupne sociopsihološke atmosfere, prezasićene nacionalnim, pa će njihova promjena u auto-percepciji i percepciji nacije i nacionalnog itekako utjecati na valoriziranje značaja nacionalne pripadnosti kod ispitanika. Utjecaj televizije i socijalna konstrukcija etnonacionalne zbilje, sa izrazitim favoriziranjem većinskih etnija na nekom prostoru, čini da skoro jedna petina ispitanih navodi jaki utjecaj *televizije* na percepciju/interpretaciju/operacionalizaciju nacionalne pripadnosti. Nešto manje su u odgovorima zastupljene alternative: *promjena ponašanja rođaka i prijatelja* i *danas je važnije isticati nacionalnu pripadnost*.

Kako ispitanici ocjenjuju međunacionalne odnose u svojim naseljima u vremenu anketiranja? (Tablica 6)

Tablica 6. Nacionalna pripadnost i ocjena međunacionalnih odnosa u naseljima i županiji ispitanika danas¹¹

Nacionalna pripadnost	živimo u slozi i suradnji	živimo ravnodušno jedni pored drugih	ne volimo se, ali se podnosimo	događaju se povremeni sukobi	živimo u sukoblma i mržnji	Ukupno
Česi	132 59,5%	58 26,1%	9 4,1%	22 9,9%	1 0,5%	222 20,5%
Mađari	104 46,0%	94 41,6%	10 4,4%	18 8,0%	0 0,0%	226 20,9%
Slovaci	104 50,5%	81 39,3%	13 6,3%	7 3,4%	1 0,5%	206 19,1%
Srbi – bivši ratni prostori	47 21,7%	97 44,7%	46 21,2%	24 11,1%	3 1,4%	217 20,1%
Srbi – izvan bivših ratnih prostora	44 21,0%	87 41,4%	66 31,4%	11 5,2%	2 1,0%	210 19,4%
Ukupno	431 39,9%	417 38,6%	144 13,3%	82 7,6%	7 0,6%	1081 100,0%

$\chi^2 = 190\ 560$ značajnost (significance) = 0.000

df = 16 p < 0.05

11

Pitanje u anketi je glasilo: Kako ocjenjujete međunacionalne odnose u svom naselju i županiji danas?

Poslijeratni socijalni odnosi između Hrvata i Srba opterećeni su ratnim zbivanjima, zasićeni etnonacionalnim sindromom (*Dugandžija*, 2004) u obje nacionalne skupine i ostrašćenim, redukcionističkim i do krajnosti pojednostavljenim interpretacijama onoga što je bilo prije rata. Iako su i u ovom, kao i u nekim prethodnim istraživanjima, ispitanici u velikom broju afirmativno ocjenili prijeratne međunacionalne odnose (uključujući posebno hrvatsko-srpske relacije), u samom društvu su se događali suprotni procesi. Vladajuća nomenklatura, čija paradigma je bila izrazito etnonacionalna, obrušila se na svako alternativno sjećanje, gušeći u startu svaku nostalgiju za multinacionalnim iz prethodnog poretka i države. Povijest se ovdje ponavljala a državni aparat je nasilno brisao sve tragove iz prethodnog vremena, posebno one koji su zagovarali i afirmirali multinacionalnu suradnju. 'Jugonostalgija', 'jugonostalgičar' bile su stigme u opticaju koje su trebale pogoditi sve one koji su makar u tragovima pozitivno govorili o nekim aspektima bivšeg poretka i države, ali i one koji su bili opozicija vladajućima iz bilo kojeg drugog ugla i perspektive. Dogodilo se ono što je bilo tako tipično i već viđeno u prijašnjem totalitarnom a kasnije autoritarnom režimu, režim je branio ljudima pravo na sjećanje. Ili, kako o tome piše *Connerton*: "Osobito ekstreman slučaj takva uzajamnog djelovanja pojavljuje se kad se državni aparat navodi da građane ustrajno lišava njihova pamćenja. Svi totalitarizmi ponašaju se na isti način; mentalno porobljavanje podanika u totalitarnom režimu počinje oduzimanjem njihova pamćenja" (*Connerton*, 2004; 23) i dalje dodaje: "Užasavajuće u totalitarnim režimima nije samo nasilje nad ljudskim dostojanstvom nego strah da možda neće preostati nitko da bi točno posvjedočio o prošlom vremenu" (*Connerton*, 2004; 24).

Kako ispitanici, desetak i više godina nakon rata, ocjenjuju aktualne međunacionalne odnose u lokalnim zajednicama u kojima žive uključujući županiju? Dva odgovora dominiraju u spektru ponuđenih: *živimo u slozi i suradnji* i *živimo ravnodušno jedni pored drugih*. Iako između ovih odgovora postoji kvalitativna razlika u poimanju i ozbiljenju međunacionalne koegzistencije, obadva odgovora su ohrabrujuća i ukazuju na određeni *modus vivendi* koji obilježava ove relacije u poslijeratnom razdoblju. Ovi odgovori samo potvrđuju neka prijeratna¹² kao i poslijeratna istraživanja¹³ o multiet-

12

Neposredno uoči samih ratnih sukoba skupina istraživača sa Instituta za društvena istraživanja, Zagreb, provela je empirijsko istraživanje o međunacionalnim odnosima. Rezultati istraživanja objavljeni su 1991. u knjizi *Položaj naroda i međunacionalni odnosi u Hrvatskoj: sociološki i demografski aspekti* (ur. Mladen Lazić), Zagreb, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu. U tim rezultatima posebno je važna spoznaja da i pored nacionalističkog 'zagrijavanja' izvan Hrvatske, u ovoj tada socijalističkoj republici, međunacionalni odnosi su percipirani od ispitanika kao uglavnom korektni i neporemećeni.

13

Misli se na istraživanja na prostoru Brodsko-posavske županije 1999. g., koje je proveo Dragutin Babić, te na prostorima Zapadne i Istočne Slavonije, Banje i Dalmacije, jesen 2004. g. i proljeće 2005. g. Protagonisti ovih istraživanja bili su istraživači iz Instituta za migracije i narodnosti (Zagreb), Ivan Lajić i Dragutin Babić. Rezultati istraživanja objavljeni su u tekstovima i knjizi autora Dragutina Babića, *Suživot Hrvata i Srba u Slavoniji*. U svim tim istraživanjima uz manja odstupanja, ispitanici na sličan, afirmativan način ocjenjuju prijeratne odnose između Hrvata i Srba u Hrvatskoj.

ničkoj koegzistenciji pripadnika različitih narodnosnih skupina na prostoru Hrvatske. Kao što je bilo i za očekivati, ponuđena alternativa *živimo u slozi i suradnji*, znatno manje je zastupljena u odgovorima ispitanika srpske nacionalnosti. Dok se kod ostalih nacionalnih skupina ova najpovoljnija alternativa o međusobnim odnosima aktera u lokalnim zajednicama kreće oko polovice ili iznad toga, tek svaki peti ispitanik iz *obje srpske skupine* smatra da se i nakon rata živi u slozi i suradnji. Rezultati istraživanja su direktna posljedica etnonacionalizma, ratnih sukoba i sjećanja na to razdoblje. Uz to, poslijeratna pozicija Srba u Hrvatskoj bremenita je tim nasljeđem i pritišće većinu pripadnika ovog nacionalnog entiteta, često neovisno o pojedinačnim ulogama u ratu i raspadu države. Dostupnost nekih resursa (posao, javne funkcije, mirovine) smanjena je za pripadnike ovog nacionaliteta. Etnički incidenti¹⁴ su još prisutni a sociopsihološko ozračje je, iako manje nego prije nekoliko godina, još uvijek je (pre)zasićeno stigmama, stereotipima i predrasudama koje se tiču Srba u Hrvatskoj. Gotovo isti udio ispitanika ističe da je *ravnodušnost* u odnosu prema nacionalno drugima, najvažnije obilježje mikro-socijalnih odnosa na lokalnoj razini.

5. Zaključna razmatranja

Koliko su etnonacionalne vlasti/režimi devedesetih, od onih legitimno izabranih do uzurpatorskih i pobunjenih, uspjeli u očiglednoj nakani brisanja sjećanja? Posebno se to brisanje odnosilo na one situacije iz prijašnjeg porotka i države u kojima je do izražaja dolazila multietnička komunikacija, društvenost, solidarnost. Za aktere koji su svoju političku i drugu moć crpili iz etnonacionalne paradigme i nacionalne isključivosti, svako sjećanje na međunacionalnu koegzistenciju bilo je proskribirano, stigmatizirano i po mogućnosti ušutkivano. Nacija je trebala biti predstavljena kao organska zajednica, bez pukotina i šavova, a svi njezini dijelovi koji se nisu uklapali u imaginarnu 'sliku' nacije, bili su barem sumnjivi a često i prikazivani kao neprijateljski. Upravo stoga, značajna su testiranja ispitanika iz redova različitih nacionalnih manjina u hrvatskom društvu, o tome kako percipiraju prijeratni zajednički život u bivšoj državi, te također, njihova zapažanja o promjeni u vrednovanju same nacionalne pozicije prije rata i onoga što se događa desetak i više godina nakon njegovog završetka. Kakvi su nalazi? U empirijskom istraživanju provedenom u *Zapadnoj Slavoniji, Istočnoj Slavoniji, Zagrebu* te *Dalmaciji i Gorskoj Hrvatskoj*, dolazimo do spoznaje da su *Česi, Slovaci, Srbi i Mađari* u znatnom broju prijeratni suživot u Hrvatskoj ocijenili afirmativno i s dobrim ocjenama. To više od ostalih ističu Srbi, kako

14

U studiji Srpskog demokratskog foruma iz 2008. g. pod nazivom Status i položaj Srba u Hrvatskoj, autori navode da je MUP RH samo u 2005. g. zabilježio oko 70-ak napada na građane srpske nacionalnosti, gdje je motiv bila etnička pripadnost.

sa bivših ratnih prostora tako i iz onih naselja u kojima se nije izravno dogodio ratni sukob. Srpska populacija ove afirmativne stavove crpi iz znatno bolje prijeratne pozicioniranosti i uključenosti u hrvatsko društvo u odnosu na sociostatusnu marginalizaciju nakon posljednjeg rata. Već sam nacionalnomanjinski status u odnosu na konstitutivnost u SR Hrvatskoj, uz tešku stigmiju koja se u kolektivističkom ozračju referira na gotovo svakog pojedinca iz srpskog nacionalnog korpusa, svakako da utječu na ovo, uglavnom ugodno, sjećanje na 'ono prije'. U odgovorima ispitanika nije prisutna izrazitija negativno konotirana emocionalna komponenta, a još manje bilo kakva upućenost na sukobe i mržnju kao konstantu međunacionalnih odnosa u prijeratnom razdoblju. Shodno tome, velika većina ispitanika iz redova svih anketiranih nacionalnih skupina ističu da *nisu imali problema zbog vlastite nacionalnosti prije rata*. Tek vrlo mali udio ispitanika ističe *problem jezika*, a to više navode ispitanici iz redova onih nacionaliteta koji su i prije rata imali nacionalnomanjinski status. Nacionalna ugroženost nije bila dio svakodnevice u bivšoj državi i poretku i to ni kod jedne od ovih skupina. I pored turbulentnih i često vrlo traumatičnih zbivanja u kojima je nacionalno zaokupljalo gotovo cjelokupnu javnu sferu ali i pojedinčevu identitetsku zbilju, najveći dio ispitanika je podjednako tretirao vlastitu nacionalnu pripadnost prije rata i nakon njega. To ukazuje na priličnu trajnost etnonacionalnog sindroma i njegovu ukorijenjenost kako u imaginarnu sferu ispitanika i njegovu 'sliku' o sebi, tako i u svakodnevne egzistencijalne i mikrosociološke relacije u lokalnim zajednicama. Od onih relativno malobrojnih, kojima je nacionalna pripadnost važnija u poslijeratnom razdoblju, najveći dio ispitanika za tu promjenu uzroke nalazi u *ratu* koji je zahvatio bivšu Jugoslaviju. Ali tu su također zapažanja o *promjeni ponašanja susjeda druge nacionalnosti*, pa je isticanje vlastite nacionalne pripadnosti svojevrсни marker prema 'njima'. Konstatcija kako je *danas važnije isticati nacionalnu pripadnost*, korespondira sa većom nacionalnom 'vidljivošću', a onda i nacionalnom pripadnošću kao reursom u osvajanju pozicija u javnom životu. Ostaje pitanje koliko je to negativno konotirano u slučaju ovih nacionalnih manjina te kod kojih više a kad je to manje prisutno. Već najjednostavniji 'pogled' na hrvatsku zbilju, nakon rata iz navedenih razloga *Srbe* stavlja u najteži položaj. Kakvi su međunacionalni odnosi 2008. g., trinaest godina nakon završetka rata? Usporedba sa prijeratnom situacijom ukazuje na znatne *poremećaje u međunacionalnim odnosima*. Tako *život u slozi i suradnji* nije izrazito obilježje mikrosocijalnog ambijenta u kojem ljudi žive. Posebno to nije više prisutno u svakodnevici Srba, kako na ratnim tako i izvanratnim lokacijama. *Ravnodušnost* je ravnopravno sa življenjem u *slozi i suradnji*, zauzela istaknuto mjesto u odgovorima ispitanika. Emocionalna uključenost (*ne volimo se, ali se podnosimo*), što je i bilo za očekivati, izrazitije je zastupljena u odgovorima osoba srpske nacionalnosti. Ratne pozicije dijela Srba, kolektivistička instrumentalizacija tih segmenata i transfer na veliku većinu pripadnika, rezultirali su ovakvim odgovorima. Iako se događaju *povremeni sukobi*, što je posljedica etnonacionalizma i rata, ipak ni u aktualnom vremenu, *sukobi i mržnja* nisu

obilježja međunacionalnih odnosa u Hrvatskoj. Iako ispitanici nijansiraju situaciju, ne odlučujući se za ekstremno negativnu alternativu, iz ovih spoznaja proizlazi da su etnonacionalni animoziteti duboko ukorijenjeni u hrvatsko društvo i trebat će još dosta akcija u vremenu da se iz 'etničkih vremena' i uspostavi društvo tolerancije i međunacionalnog uvažavanja.

Literatura:

- ABERCROMBIE, Nicholas, HILL, Stephen, TURNER, S. Bryan (2008). *Rječnik sociologije*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk (urednici hrvatskog izdanja: Jadranka Čačić-Kumpes i Josip Kumpes).
- ASSMAN, Jan "Kultura sjećanja" u: *KULTURA pamćenja i historija* (2006). Priredile i prevele Maja Brkljačić, Sandra Prlenda. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- BABIĆ, Dragutin (2008). *Suživot Hrvata i Srba u Slavoniji: (re)konstrukcija multietničkih lokalnih zajednica nakon ratnih sukoba*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- BARRY, Brian (2006). *Kultura i jednakost: egalitarna kritika multikulturalizma*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- CONNERTON, Paul (2004). *Kako se društva sjećaju*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.
- CVITKOVIĆ, Ivan (2006). *Hrvatski identitet u Bosni I Hercegovini: Hrvati između nacionalnog i građanskog*. Zagreb; Sarajevo: Synopsis.
- DUGANDŽIJA, Nikola (2004). *Etnonacionalni sindrom: između čovječanstva i plemena: esej*. Zagreb: Durieux.
- DUGANDŽIJA, Nikola (2006). *Od nacije do reakcije: nacionalne manjine i nacionalni agnostici*. Zagreb: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta.
- ETIENNE, François (2006). "Velike pripovijesti i lomovi brana sjećanja. Sjećanje na Drugi svjetski rat između nacionalizacije i univerzalizacije" (str. 221-237) u: *KULTURA pamćenja i historija* (2006). Priredile i prevele Maja Brkljačić, Sandra Prlenda. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- GÖDL, Doris (2007). "Challenging the Past: Serbian and Croatian Aggressor-Victim Narratives", *International Journal of Sociology*, Spring, vol. 37, no. 1.
- JEDLICKI, Jerzy (1999). "Povijesno pamćenje kao izvor sukoba u Istočnoj Europi", *Revija za sociologiju*, Zagreb, Vol. 30, No 3-4: 131-137.
- JENKINS, Richard (2001). *Etnicitet u novom ključu: argumenti i ispitivanja*. Beograd Biblioteka XX vek, Beograd, Čigoja štampa.
- KATUNARIĆ, Vjeron (1991b). "Dimenzije etničke distance u Hrvatskoj" u: *Položaj naroda i međunacionalni odnosi u Hrvatskoj: sociologijski i demografski aspekti* (Štefica Bahtijarević, et al.; urednik Mladen Lazić. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 1991: 129-139.
- KECMANOVIĆ, Dušan (2001). *Etnička vremena*. Beograd: Biblioteka xx vek: Čigoja štampa: Knjižara Krug.

- KECMANOVIĆ, Dušan (2006). *Da li smo sišli s uma ili dokazi da si Srbin. O etnonacionalizmu i o nama*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- KULJIĆ, Todor (2006). *Kultura sećanja: teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*. Beograd: Čigoja štampa.
- KYMLICKA, Will (2003). *Multikulturalno građanstvo*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- PAREKH, Bhikhu (2008). *Nova politika identiteta*. Zagreb: Politička kultura.
- PUSIĆ, Eugen (1995). "Identitet – diverzitet – kapacitet", Zagreb: *Erasmus*, Zagreb, br. 11, str. 2-10.
- SEKULIĆ, Duško (2001). "Je li nacionalizam hrvatska sudbina?", *Revija za sociologiju*, Zagreb, god. 32, br. 3-4, str. 157-174.
- SEKULIĆ, Duško (2004). *Sukobi i tolerancija: o društvenoj uvjetovanosti nacionalizma i demokracije/Duško Sekulić <et al.>* – Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- SMITH, Anthony D. (1998) *Nacionalni identitet*. Beograd: Čigoja štampa.

Izvori

- Zakon o uporabi jezika i pisma nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj*, Zagreb, 2000. g.
- Zakon o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina*, Zagreb, 2000. g.
- Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina*, Zagreb, 2002 g.
- Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava*, 31. ožujak 1991., Dokumentacija 881, Godina 1992., Zagreb, travanj 1992.
- Popis stanovništva 2001 (2002)*: Državni zavod za statistiku.
- Status i položaj Srba u Hrvatskoj*. Srpski demokratski forum. Zagreb, 2008. g.

Summary

Ethnonationalism, national minorities and memory (empirical research: Czechs, Hungarians, Slovaks, Serbs)

Empirical research which was conducted in Western Slavonia, Eastern Slavonia, Dalmatia, Gorski Kotar and City of Zagreb, had an aim to verify the attitudes of national minorities in Croatia (Czechs, Slovaks, Serbs, Hungarians) towards their after-war position, relationships towards the members of majority nation, possible threats and memory of pre-war and wartime situation. The research showed that ethnonationalism in the Croatian and Serb variant, and especially war conflicts, have significantly influenced the change of the national 'puzzle' of Croatia, on structural as well as socio-psychological level. Primary social relations in local communities had been destroyed in great mea-

sure, national structure of the Croatian population in comparison to the pre-war period had been considerably disrupted, and mutual coexistence is less characterized with harmony and cooperation, and more with indifference and mutual bearing. Moreover, one can observe the difference between Serbs (who inhabited the former war zones, as well as those from locations which didn't suffer the war experience) and Czechs, Slovaks and Hungarians. Intensive participation of the part of the Serb population has certainly influenced the differentiated attitudes of the Serb population, which include more observable affirmative rating of the pre-war intra-national relations in Croatia, as well as more difficult socio-status position and socio-psychological pressure after the end of war conflicts, until present day.

Keywords: ethnonationalism, memory, war conflicts, Czechs, Hungarians, Slovaks, Serbs